

Приказ

Структура епске песме

Данијела Петковић, *Јунак и сиже епске песме*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019, 581 стр.

Типолошка и структурална проучавања епике добила су изузетно вредан допринос у књизи *Јунак и сиже* Данијеле Петковић. Настала као резултат ауторкиних дугогодишњих истраживања епске сижетике, мотивике, промишљања о могућностима њихове класификације, монографија на синтетичан начин разматра питања типологије сижеа и епских јунака, њихових релација и интеракција. Истраживачко поље је двоструко сужено, одабиром корпуса (старији записи, Милутиновићева *Пјеванија* и Вукове збирке) и усмерењем само на сижее у којима се јавља појединачни јунак. Методолошко

полазиште је примарно структуралистичко, типолошко, ослоњено на проучавање епских биографија, при чему се не запоставља ни тематско начело. У разматрању принципа на којима почива изградња сижеа, однос сижеа са јунаком, у истраживању модификација условљених додиривањем јунака и сижеа, у анализи компримовања сижеа, контаминација идеалних типова јунака и/или сижеа, ауторка истраживачку парадигму шири и на (нео)митолошке, компаративне, а у нешто мањој мери и на семиотичке и историјско-филолошке приступе епици, чиме избегава поједностављене закључке и методолошки сингуларизам. Монографија је писана јасно и прегледно, без затамњених места, теоријска промишљања и њихови резултати јасно су утемељени и показани на самој грађи. Истраживање је у првом делу књиге усмерено на сиже (типологија, структура, начини изградње), да би се у другом делу са више пажње осветлио јунак епске песме. Завршно поглавље доноси синтезу и посвећено је разноврсним прожимањима и сагледањима односа између јунака и сижеа.

Типологију сижеа, засновану на структурним и тематским одликама, Данијела Петковић уклапа у шири контекст типолошких анализа српске епике, указујући и на основна методолошка питања

класификације епике. Она истиче да јој циљ није био да изнесе свеобухватан каталог сижејних модела српске епике, већ да понуди једно од могућих решења. У истраживачком корпусу, према структурно-тематској сличности, издвојено је седам основних типова сижеа: заштита слабих и борба за правду, ослобађање, јуначка такмичења, женидба, породични односи, социјални статус и смрт јунака. Дакле, позиција јунакова, циљ његовог подвига и релације које успоставља с другим ликовима чинећи те подвиге, у основи су именована типова сижеа. При издвајању ових типова водило се рачуна о њиховој компатибилности с одговарајућим сижејним моделима. Сваки од типова вертикално се раслојава на неколико подтипова, група, подгрупа, скупина на чијем крају се налазе појединачни сижеи, при чему дужина овако раслојеног низа варира. За класификацију није битан квантитативни моменат, па тако један модел може бити представљени и само једном песмом.

Класификација типова сижеа пропраћена је њиховим аналитичким описом. Основне структурне и мотивске одлике издвојених (под)типова описују се и испитују посредством анализе варијаната и варијантних кругова песама разврстаних по предложеној класификацији. Апстраховани типови сижеа и њима сродни модели посматрају се као идеални типови, а самеравањем варијаната са њима указује се на деформације образаца, истиче се (не)хомогеност одређеног (под)типа, његова (не)самосталност. Ауторка указује на фреквентност појединих типова и модела, њихову дистрибуцију према различитим параметрима (тематско-мотивски кругови, одређени јунаци, ареална распрострањеност и сл.). Истиче се да свака појединачна песма може истовремено припадати различитим типовима, па се указује на случајеве преклапања модела, њиховог компримовања, жанровске контаминације. Пажња се скреће и на постојање симетричних модела који имају аналогну структуру, али су издвојени у посебне (под)типове, првенствено на основу позиције коју јунак у њима има (на пример, подтип „издаја неког из младожењине пратње“ симетричан је подтипу „сватовски званичник као отмицар“). Овако аналитички описана типологија сижејних модела допуњена је прегледом одговарајућих сижејних схема и пописом одговарајућих варијаната, који су дати у прилозима на крају књиге.

Пошто је приказала типологију сижеа, ауторка се бави питањима структуре сижеа, њихове изградње, додиривања и контаминација. Овако постављено истраживачко поље отвара се краћим књижевнотеоријским освртом у коме се успостављају дистинкције између термина сиже, сижејни модел, сижејна и композициона схема. Разматрају се односи између сижеа и сижејног модела и питања нивоа типологизације, затим сложеност сижеа, њихови међуодноси, те њихова структура.

У зависности од тога да ли песми одговара један или више сужејних модела, ауторка издваја једноставне, преплетене и сложене сужее. Ове три групе разликују се првенствено према структури (посматрају се структурна удвајања и преклапања), јер више-епизодичност и проширење мотива не искључују једноставне сужее. Будући да сложени сужеи подразумевају комбиновање више једноставних и преплетених сужеа, а да начело логичког следа и епске целовитости радње остаје доминантно при овом комбиновању, ауторка испитује начине изградње сложених сужеа. Она издваја поступке надовезивања, уметања, размицања сужеа и комбиновања ових поступака као видове композиционе формулативности на којој почивају сложени сужеи. Надовезивање се открива као доминантан поступак изградње сложених сужеа. Указује се на доминантне структуре раније класификованих типова сужеа, уз ограду да „потпуне закономерности нема“. Предмет истраживачке пажње су и промене које „идеални“ суже доживљава у процесима срastaња. Модификације и контаминације сужеа настале у процесима изградње сложених сужеа, те компримовање сужеа на ниво епизоде или мотива у једноставним и преплетеним сужеима разматрају се приликом испитивања парадигматске и синтагматске инерције сужеа.

Структура сужеа испитује се и на плану варијантности. Наиме, поређењем варијаната истог сужејног модела, Данијела Петковић издваја стабилне и флексибилне елементе структуре које назива сужејним матрицама и варијаблама. Реч је о јединицама исте природе: то су уланчани низови мотива или епизоде, чак и сужеи (зависно од нивоа уопштавања са којег се посматрају), али имају различиту структурну улогу. Матрице су, за разлику од варијабли, системски елементи. Поред интрасужејних, ауторка издваја и интерсужејне матрице и варијабле које лутају, прелазе из једног модела у други. У зависности од структурно-композиционе улоге интерсужејне матрице подељене су на разводне, сабирне и комбиноване.

Слично анализи сижетике и у вези с њом, ослањајући се на установљену сужејну класификацију, Данијела Петковић приступа анализи другог поља свог истраживања – јунаку епске песме. Ауторка и овде полази од прегледа доминантних теоријских поступака (руских, англосаксонских и домаћих фолклориста) у изучавању и класификацији епских ликова. Своју типологију ликова темељи првенствено на трагу Пропових морфолошких анализа и на њих наслоњених проучавања Новикове. Отуда се сужејна функција лика и семантичке сфере у којој се он испољава (индивидуална, породична и социјална) узимају као полазишта за класификацију. Разматрајући индивидуалне ознаке лика (име, узраст, пол, јуначки атрибути, снага и сл.), Данијела

Петковић издваја оне које су типолошки релевантне, а то су оне које одступају од норме. Такође, истиче бинарну или тројну, градативну устројеност ових ознака. Понуђена типологија ликова врстан је допринос изучавању структуре епских биографија јунака српске епике. У раду се нотирају доминантни сижејни модели, делокрузи и мотиви који се везују за одређене типове јунака. Нарочита пажња поклоњена је сижејној функцији заточника, под којим се подразумева „заменик у било каквом подвигу“. Лик заточника посматра се у вези с њему комплементарним налогодавцем, а типологија заточника успоставља се према начинима његовог ангажовања, броју и начинима његовог деловања, те према врсти задатка који треба да испуни.

Релације међу јунацима, правила њиховог комбиновања, удео у изградњи структуре песме анализирају се кроз испитивање синтагматских и парадигматских веза јунака. Будући да је истраживање усмерено на сижее у којима је јунак појединац, и овде се испитују само једнолинијски односи. Синтагматским повезивањем настају парови, тријаде и каталози јунака. У систематизацији синтагматских парова Данијела Петковић примењује два мерила. Један се односи на тип релација који се међу ликовима успоставља (антагонистички или комплементарни), а други на везе које јунак успоставља у породичној и социјалној сфери. Ова мерила се прожимају, па се код најзаступљенијих породичних (отац – син, ујак – сестрић, браћа) и социјално маркираних парова (владар – јунак, харамбаша – члан чете) испитује и њихова позиција на скали комплементарност – антагонизам. Као најзаступљенији и кључни антагонистички пар издваја се пар јунак – противник. При анализи овог пара ауторка даје каталог јунака и њихових противника, ређа јунаке по броју противника који се за њих везују, испитује стабилност везе одређеног јунака и противника, њену (не)условљеност сижејним моделом, и открива формулативне антагонистичке парове. На истим истраживачким полазиштима почива и анализа најзаступљенијег комплементарног пара: јунак – побратим, при чему се открива да су комплементарни парови мање зависни од сижејног модела. Комплементарни однос је у основи тријаде, које су у овој књизи подељене на јуначке и рођачке. Стабилност тријаде (заменљивост једног њеног члана), њена сижејна (не) маркираност и начела изградње (проширење пара) основни су правци испитивања овог облика синтагматског повезивања.

Поред хоризонталног повезивања јунака постоји и вертикално, парадигматско. Да би показала основе оваквог повезивања, ауторка полази од схватања о парадигматској оси и испитује механизме на којима почива заменљивост јунака на истој сижејној позицији. Показује да је избор лика двоструко условљен – сижејним моделом и самом но-

менклатуром која за собом повлачи синтагматски успостављене везе. Као посебни типови парадигматског повезивања издвајају се они који почивају на реактуализацији сижеа и на колективном сећању носилаца епске традиције које асоцира на неприсутног јунака. Ауторка истиче истовремено деловање синтагматских и парадигматских тенденција повезивања у конкретној песми, то јест при сваком извођењу.

Ауторкин приступ класификацији и структури сижеа у аналитичко поље уводи и јунака епске песме, а изучавања типологије јунака, начина њиховог повезивања и међусобне интеракције повезују се с резултатима истраживања сижетике. Дакле, једно поље истраживања није искључивало оно друго. Односи сижеа и јунака и њихова прожимања разматрају се у последњем поглављу монографије, које се открива као специфична синтеза претходних аналитичко-синтетичких одељака. У њему се сиже сагледава посредством јунака и обрнуто.

Приступајући сижејном моделу као заједничкој скици међуодноса ликова и графичким представљањем тих односа, Данијела Петковић открива геометрију сижеа, указује на један вид структурне формулативности. Наиме, она уочава да се релације ликова који творе сиже формирају на основу неколико доминантних образаца, а сложенији обрасци настају правилним уланчавањем једноставнијих. Као најједноставнији облик ових образаца издваја се дуж (она илуструје основну епску релацију јунак – противник). Повећањем броја носилаца радње остварују се сложенији преплети, па релације ликова у једноставним сижеима варирају, што се графички представља различитим геометријским фигурама (од дужи до шестоугла с пет дијагонала). Ауторка композицију појединачне епске песме сагледава и из позиције узајамног деловања ликова. На трагу технике драме (актанцијални модел) и у вези с дијалошким принципом епске песме, она открива три типа синтагматског уланчавања парова актера у субјекатско-објекатском спрегу. Схематичност се открива и у просторном померању ликова. Полазећи од тога да је у епици простор зависан од јунака, тј. од његовог кретања, ауторка испитује овај однос и исцртава мапу премештања епских јунака. Динамичне јунаке представља као векторе, а статичне као тачке и апстрахује три основне схеме јунакових путања у епској песми.

Испитивање интеракције, узајамног обликовања јунака и сижеа, прилагођавање сижеа јунаку (и обрнуто), степен насталих измена, као и мерила на основу којих се измене остварују, сагледавају се са аспекта (не)стабилности сижеа односно (не)флексибилности јуначке биографије. Према мерилима пропустљивости сижеа, тј. уклопљивости јунака у различите сижејне моделе, ауторка издваја флуидне и кристализоване сижее и јунаке. Флуидност сижеа под-

разумева отвореност за различите типове јунака (чак и за различите конкретне јунаке), док се кристализованост односи на непропустљивије сижејне моделе који захтевају тачно одређен тип јунака (или чак тачно одређеног јунака). Аналогно, флуидни јунаци су они који су заступљени у великом броју сижеа, док су кристализовани закључани у одређеним сижејним моделима. Теоријска промишљања потврђују се навођењем примера и дистрибуцијом одређених типова сижеа и јунака по параметрима флуидности и кристализованости. Такође, разматрају се поступци којима сиже моделује јунака, као и они бројнији у којима јунак моделује сиже.

Ауторкина изузетна способност апстраховања, учовања тенденција у обликовању и животу сижеа и јунака, испољила се и у бројним графичким приказима уочених принципа, те у схемама и каталозима којима је књига опремљена. Типологија сижејних модела је употпуњена прегледом одговарајућих сижејних схема и пописом варијаната корпуса које припадају одређеним типовима. У дистрибуцији варијаната истакнута је и сложеност њиховог сижеа. Најзначајнији синтагматски односи ликова и варијанте у којима се они јављају такође су пописани, а указано је и на променљиве односе. Флуидност најзначајнијих епских јунака приказана је каталожним набрајањем сижејних модела у којима се они јављају. Наведени регистри функционишу као доказ и провера изложених класификација и типологија, а представљају и битан корак у класификацији и типолошким анализама српске епике.

Монографија *Јунак и сиже епске песме* Данијеле Петковић изузетан је допринос српској фолклористици и структурним проучавањима епике. Писана проницљиво, теоријски и методолошки добро утемељена, настала на трагу првенствено руске структуралистичке школе и домаћих типолошких изучавања фолклора, ова монографија представља велику научну синтезу о српској епизи. Понуђена решења представљају корисно аналитичко оруђе и за друге истраживачке приступе. Проучавање савремене епске праксе, утврђивање (дис)континуитета у епском певању, испитивање односа текст – контекст у животу фолклорног дела, само су нека од поља истраживања у којима ће резултати монографије Данијеле Петковић бити од великог значаја за даља разматрања. Сагледавајући сиже и јунака, једног поред другог и у процесима узајамних дотицаја, ауторка је дала драгоцен допринос проучавању начела епске логике, обликовања и живота епске песме.

МА Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

Е-пошта: dejan.ikum@gmail.com

Примљено: 16. 5. 2020.

Прихваћено: 1. 6. 2020.